

TOMASZ J. TRZECIAK*

MIŁOŚĆ FUNDAMENTEM MAŁŻEŃSTWA
I MAŁŻEŃSTWO JAKO OBRAZ BOGA
W UJĘCIU PAPIEŻY BENEDYKTA XVI I FRANCISZKA

LOVE AS THE FOUNDATION OF MARRIAGE
AND MARRIAGE AS THE IMAGE OF GOD
IN THE VIEWS OF POPES BENEDICT XVI AND FRANCIS

Abstract: The aim of the article is to answer the question of whether Popes Benedict XVI and Francis present a theologically coherent vision of marriage in their public teachings. The study is conducted from the perspective of dogmatic theology and is primarily based on the encyclical *Deus caritas est* and the post-synodal apostolic exhortation *Amoris laetitia*. Issues related to marriage as an image of God and love as the foundation of marriage are discussed. The conclusion compares both theological perspectives on marriage.

Keywords: Benedict XVI, Joseph Ratzinger, Francis, theology of marriage, sacrament of marriage, love, *Deus caritas est*, *Amoris laetitia*.

Benedykt XVI i Franciszek to papieże często stawiani w opozycji do siebie. Porównywanie ich magisterium oraz pontyfikatów napędzała bezprecedensowa decyzja Benedykta XVI o ustąpieniu z urzędu. Od momentu, w którym w Kościele funkcjonował jednocześnie papież oraz papież senior, pojawiały się głosy akcentujące różnice między tymi dwoma hierarchami.

Celem niniejszego studium jest próba syntetycznego ujęcia wybranych wątków teologii małżeństwa obu papieży. Uwaga skupiona zostanie na dwóch

* Tomasz J. Trzeciak – Papieski Wydział Teologiczny we Wrocławiu, ORCID: 0000-0003-2114-9579; e-mail: tomasz.j.trzeciak@gmail.com.

tematach: małżeństwa jako miłości będącej jego fundamentem oraz małżeństwa jako obrazu Boga. Tak zarysowana tematyka stanowi o układzie artykułu. Każda z omawianych kwestii podzielona zostanie na dwie części. Pierwsza przedstawi teologię małżeństwa w ujęciu Benedykta XVI, druga ukaże teologiczną wizję Franciszka. W podsumowaniu zaprezentowane zostaną podobieństwa i najważniejsze różnice oraz wnioski.

Głównym źródłem będą dwa papieskie dokumenty: encyklika *Deus caritas est*¹ Benedykta XVI oraz posynodalna adhortacja apostolska *Amoris laetitia*² Franciszka. Źródłem pomocniczym będzie posynodalna adhortacja apostolska *Sacramentum caritatis*³ Benedykta XVI.

1. MIŁOŚĆ JAKO FUNDAMENT MAŁŻEŃSTWA

Mogłoby się wydawać, że związek małżeński powinien być przede wszystkim definiowany jako związek oparty na miłości. Nie jest to jednak oczywiste, co obrazują niektóre z ujęć sakramentu małżeństwa, przykładowo punkt widzenia prawa kanonicznego. W *Kodeksie prawa kanonicznego* z 1983 r.⁴ słowo «miłość» używane jest w wielu różnych kontekstach: jako posługa pasterska biskupa⁵ lub proboszcza⁶; jako jeden z celów działalności Kościoła⁷, w tym stowarzyszeń⁸; jako cecha życia konsekrowanego⁹ lub w instytucie świeckim¹⁰ czy też w stowarzyszeniu życia apostołskiego¹¹; jako określenie relacji pomiędzy instytutem zakonnym a jego byłym członkiem¹²; jako powód alienacji dóbr¹³; jako argument za zmianą parafii przez

¹ BENEDICTUS XVI. *Litterae encyclicae de christiano amore Deus caritas est* (25.12.2005). AAS 98:2006 s. 217-252 (wyd. polskie: BENEDYKT XVI. *Encyklika Deus caritas est*. Wrocław 2016 [dalej: DCE]).

² FRANCISCUS. *Adhortatio post-synodalis de amore in familia Amoris laetitia* (19.03.2016). AAS 108:2016 s. 311-446 (wyd. polskie: FRANCISZEK. *Posynodalna adhortacja apostolska Amoris laetitia*. Wrocław 2016 [dalej: AL]).

³ BENEDICTUS XVI. *Adhortatio apostolica postsynodalis de Eucharistia vitae missionisque Ecclesiae fonte et culmine Sacramentum caritatis* (22.02.2007). AAS 99:2007 s. 105-180 (wyd. polskie: BENEDYKT XVI. *Sacramentum caritatis*. Wrocław 2007 [dalej: SC]).

⁴ *Codex Iuris Canonici auctoritate Joannis Pauli PP. II promulgatus* (25.01.1983). AAS 75:1983 pars II s. 1-317 (wyd. polskie: *Kodeks prawa kanonicznego. Przekład polski zatwierdzony przez Konferencję Episkopatu Polski*. Poznań 1984).

⁵ Por. *tamże* kan. 383, 387 i 1271.

⁶ Por. *tamże* kan. 529.

⁷ Por. *tamże* kan. 114 i 222.

⁸ Por. *tamże* kan. 215.

⁹ Por. *tamże* kan. 573, 601, 602, 607 i 628.

¹⁰ Por. *tamże* kan. 710 i 713.

¹¹ Por. *tamże* kan. 731.

¹² Por. *tamże* kan. 686 i 702.

¹³ Por. *tamże* kan. 1293.

proboszcza¹⁴; jako cel formacji alumnów¹⁵ i nowicjuszy¹⁶; jako skutek właściwie przeżytego katechumenatu¹⁷; jako określenie charytatywnej działalności¹⁸; jako zasada przyświecająca kapitułom¹⁹; jako cel postu i wstrzemięźliwości²⁰; jako forma pokuty²¹.

Mimo że w polskim tekście rzonego *Kodeksu* słowo «miłość» występuje 44 razy, to tylko 4 razy w części poświęconej prawu małżeńskiemu. Ukazuje to znaczącą dysproporcję, szczególnie gdy prześledzi się okoliczności użycia tego terminu. W kontekście małżeństwa pojawia się on, gdy jest mowa o pasterskiej trosce o liturgię sakramentu, która ma ukazywać uczestnictwo w miłości Chrystusa i Kościoła²². Miłością ma się również kierować biskup wobec żony oddalonej na skutek rozwiązania węzła małżeńskiego na mocy przywileju Pawłowego²³. Słowo to występuje także w nawiązaniu do separacji²⁴, gdzie miłość wskazana jest jako motywacja podtrzymywania współżycia małżeńskiego po zdradzie jednej ze stron. Nie używa się go jednak w kontekście warunków stawianych nupturientom ani we wstępie teologicznym opisującym sakrament małżeństwa. Brak miłości nie jest też wskazywany jako przeszkoda małżeńska.

Analiza ta wskazuje na potrzebę teologiczno-dogmatycznej refleksji ukazującej miłość jako przyczynę, podstawę oraz kluczowy element małżeństwa. Naprzeciw tej potrzebie wychodzą papieże Benedykt XVI oraz Franciszek.

1.1. MIŁOŚĆ JAKO FUNDAMENT MAŁŻEŃSTWA WEDŁUG BENEDYKTA XVI

Papież Benedykta XVI w pierwszym rządzie ukazuje miłość jako główną zasadę życia chrześcijańskiego²⁵, opartą na słowach z Pierwszego Listu św. Jana: „Bóg jest miłością: kto trwa w miłości, trwa w Bogu, a Bóg trwa w nim” (1 J 4,16). Zauważa jednocześnie, że pełny wyraz miłość chrześcijańska osiąga w miłości małżeńskiej.

Miłość między mężczyzną i kobietą, w której ciało i dusza uczestniczą w sposób nierozdzielny i w której przed *istotą* ludzką otwiera się obietnica szczęścia, pozornie nie do odparcia, wyłania się jako wzór miłości w całym tego słowa

¹⁴ Por. *tamże* kan. 1748.

¹⁵ Por. *tamże* kan. 245 i 246.

¹⁶ Por. *tamże* kan. 652.

¹⁷ Por. *tamże* kan. 206 i 789.

¹⁸ Por. *tamże* kan. 282, 298, 640, 839, 1254 i 1285.

¹⁹ Por. *tamże* kan. 631.

²⁰ Por. *tamże* kan. 1249 i 1253.

²¹ Por. *tamże* kan. 1340.

²² Por. *tamże* kan. 1063.

²³ Por. *tamże* kan. 1148.

²⁴ Por. *tamże* kan. 1152.

²⁵ Por. DCE 1.

znaczeniu, w porównaniu z którym na pierwszy rzut oka każdy inny rodzaj miłości blednieje²⁶.

Jeśli jest to miłość, która jest wzorem, to można ją odnieść również do tekstu św. Jana. Życie małżeńskie jest więc życiem w Bogu, trwaniem w Nim, podczas gdy Bóg trwa w małżonkach.

Inną podawaną przez Benedykta XVI zasadą życia chrześcijańskiego, która koresponduje z małżeństwem jako wzorem miłości, jest geneza bycia chrześcijaninem, a więc geneza miłości Boga. Papież wskazuje, że o wierze decyduje wydarzenie spotkania żywego Chrystusa²⁷.

U początku bycia chrześcijaninem nie ma decyzji etycznej czy jakiejś wielkiej idei, jest natomiast spotkanie z wydarzeniem, z Osobą, która nadaje życiu nową perspektywę, a tym samym decydujące ukierunkowanie²⁸.

Podobnie ująć można również genezę miłości między małżonkami. Benedykt XVI sugeruje, że miłość damsko-męska jest czymś, co się narzuca, co jest zapoczątkowane przez spotkanie z konkretną osobą, a nie z jakąś ideą, tak jak początkiem osobistej decyzji o staniu się chrześcijaninem jest spotkanie żywego Boga²⁹.

Rozpoznanie Boga żyjącego jest drogą wiodącą do miłości, a «tak» naszej woli na Jego wolę łączy rozum, wolę i uczucie w ogarniający wszystko akt miłości. Jest to jednak proces, który pozostaje w ciągłym rozwoju³⁰.

Kolejną istotną uwagą papieża odnośnie do miłości jest rozważanie o relacji między greckimi słowami *eros* i *agape*. Oba są w jego optyce kluczowe dla związku małżeńskiego. Cechuje je pewnego rodzaju jednorodność. Papież stawia pytanie:

Czy wszystkie te formy miłości w końcu w jakiś sposób się jednoczą i miłość, pomimo całej różnorodności swych przejawów, ostatecznie jest tylko jedna, czy raczej używamy po prostu tylko tego samego słowa na określenie całkowicie innych rzeczywistości?³¹

Następnie omawia rodzaje miłości wyróżniane w świecie greckim:

Miłość pomiędzy mężczyzną i kobietą, która nie rodzi się z myśli i woli człowieka, ale w pewien sposób mu się narzuca, starożytna Grecja nazwała *erosem*. Musimy już z góry uprzedzić, że grecka wersja Starego Testamentu jedynie dwukrotnie używa słowa *eros*, podczas gdy Nowy Testament nigdy go nie stosuje: z trzech słów greckich, dotyczących miłości – *eros*, *philia* (miłość

²⁶ *Tamże* 2.

²⁷ Por. R. SŁUPEK. *Teologia aktu wiary w nauczaniu Benedykta XVI w Roku Wiary*. „Wrocławski Przegląd Teologiczny” 21:2013 nr 2 s. 117.

²⁸ DCE 1.

²⁹ Por. *tamże* 3.

³⁰ *Tamże* 17.

³¹ *Tamże* 2

przyjaźni) i *agape* – pisma nowotestamentowe uprzywilejowują to ostatnie, które w języku greckim pozostawało raczej na marginesie³².

Papież zastanawia się, czy wobec tego prawdziwe jest twierdzenie F. Nietzschego, że *eros* został przez chrześcijaństwo zdewaluowany na rzecz miłości *agape* i zamiast być źródłem radości zamierzonej przez Stwórcę, przerodził się w wadę, którą trzeba zwalczać. Choć *eros* swoimi korzeniami jest mocno osadzony w pogaństwie, odwołując się do „boskiego szaleństwa”, kultów płodności i nierządu sakralnego, nie jest on zupełnie odrzucony przez judaizm, a następnie przez chrześcijaństwo. Została mu jednak wypowiedziana wojna

[...] jako niszczycielskiemu wypaczeniu, bowiem fałszywe ubóstwienie *erosu*, które tu ma miejsce, pozbawia go jego godności, czyni go nieludzkim³³.

Dlatego papież uważa, że taka forma miłości wymaga oczyszczenia, ascezy, aby nie była tylko momentem przyjemności, ale faktycznie wskazywała i prowadziła do szczęścia, które jest celem i szczytem ludzkiego istnienia³⁴. Taki cel powinna mieć przede wszystkim miłość między małżonkami. Istnieje bowiem

[...] jakaś relacja między miłością i Boskością: miłość obiecuje nieskończoność, wieczność – jakąś rzeczywistość wyższą i całkowicie inną w stosunku do codzienności naszego istnienia³⁵.

Miłość małżeńska, która rozpoczyna się w doczesności, ma swój cel w wieczności. Jest więc również podstawą eschatologii małżeństwa.

Jak wskazuje Benedykt XVI, relację między *erosem* i *agape*, szczególnie w kontekście małżeńskim, ukazuje w Piśmie Świętym *Pieśń nad Pieśniami*, która w swojej warstwie dosłownej opowiada o miłości pomiędzy mężczyzną a kobietą.

[...] pouczającym jest fakt, że w tekście tej księgi znajdują się dwa różne słowa na oznaczenie «miłości». Najpierw mamy słowo «*dodim*» – liczba mnoga, która wyraża miłość jeszcze niepewną, w sytuacji nieokreślonego poszukiwania. To słowo zostaje potem zastąpione słowem «*ahabà*», które w przekładzie greckim Starego Testamentu jest oddane terminem o podobnym brzmieniu «*agape*», który jak widzieliśmy, stał się wyrażeniem charakterystycznym dla biblijnego pojęcia miłości. W przeciwieństwie do miłości nieokreślonej i jeszcze poszukującej, ten termin wyraża doświadczenie miłości, która teraz staje się naprawdę odkryciem drugiego człowieka, przewyciężając charakter egoistyczny, który przedtem był wyraźnie dominujący. Teraz miłość staje się troską człowieka i posługą dla drugiego. Nie szuka już samej siebie, zanurzenia w upojeniu

³² Tamże 3; por. F. DRĄCZKOWSKI. Definicja miłości chrześcijańskiej Klemensa Aleksandryjskiego w świetle encykliki Benedykta XVI *Deus caritas est*. „Vox Patrum” 26:2006 t. 49 s. 145-165.

³³ DCE 4

³⁴ Por. tamże.

³⁵ Tamże 5.

szczęściem; poszukuje dobra osoby ukochanej: staje się wyrzeczeniem, jest gotowa do poświęceń, co więcej, poszukuje ich³⁶.

Koresponduje to bardzo jednoznacznie z rzeczywistą dynamiką miłości oblubieńczej. Po etapie początkowej fascynacji, opartej na miłości typu *eros*, zakochani powinni przejść do miłości w znaczeniu poszukiwania dobra drugiej osoby. Postawa taka opiera się wtedy na decyzji, a nie tylko na uczuciu, które – jak inne uczucia – jest ulotne, zmienne³⁷. Taka miłość – zauważa Ratzinger – jest stała. Z jednej strony jest wyłączna, a z drugiej definitywna – na zawsze³⁸. To pokazuje, że miłość małżeńska jest skierowana ku wieczności i w takim sensie również wskazuje na Boga, jako wieczne źródło miłości.

Miłość nigdy nie jest «skończona» i spełniona; miłość zmienia się wraz z biegiem życia, dojrzewa i właśnie dlatego pozostaje wierna samej sobie³⁹.

Benedykt XVI ocenia, że miłość ma w sobie pewien element ekstazy. Jednak przede wszystkim powinna być świadomym wyjściem z siebie.

Tak, miłość jest «ekstazą», ale ekstazą nie w sensie chwili upojenia, lecz ekstazą jako droga, trwale wychodzenie z «ja» zamkniętego w samym sobie, w kierunku wyzwolenia «ja», w darze z siebie i właśnie tak w kierunku ponownego znalezienia siebie, a nawet w kierunku odkrycia Boga: «Kto będzie się starał zachować swoje życie, straci je; a kto je straci, zachowa je» (Łk 17,33) – mówi Jezus. [...] W ten sposób Jezus opisuje swą osobistą drogę, która poprzez krzyż prowadzi Go do zmartwychwstania – drogę ziarna pszenicy, które pada w ziemię i obumiera, i dzięki temu przynosi obfity owoc. Wychodząc z istoty Jego ofiary osobistej i miłości, która w Nim osiąga swoje dopełnienie, tymi słowami opisuje On także istotę miłości i istnienia ludzkiego w ogóle⁴⁰.

Jak zauważa św. Paweł (por. Ef 5,22-32), małżeństwo, mając za wzór miłość Chrystusa, może jednocześnie stawać się obrazem relacji Chrystus – Jego Kościół. Chrystus może być wzorem w samoofiarującej się miłości, ponieważ poprzez swoją śmierć na krzyżu ukazał miłość w jej radykalnej formie⁴¹. Wypełnił przez to swoje własne słowa:

Nikt nie ma większej miłości od tej, gdy ktoś życie swoje oddaje za przyjaciół swoich (J 15,13).

³⁶ Tamże 6.

³⁷ Por. tamże 17.

³⁸ Por. tamże 6; por. także: P. KIEJKOWSKI. *Motyw antropologiczny w encyklice Benedykta XVI Deus caritas est*. „Poznańskie Studia Teologiczne” 22:2008 s. 155.

³⁹ DCE 17.

⁴⁰ Tamże 6.

⁴¹ Por. tamże 12; por. także: M. OZOROWSKI. *Papieża Benedykta XVI nauka o miłości małżeńskiej*. „Rocznik Teologii Katolickiej” 12:2013 t. 1 s. 21.

W miłości małżeńskiej *eros* i *agape* powinny się więc przenikać i uzupełniać. Jak pisze papież Benedykt XVI:

[...] «miłość» w gruncie rzeczy jest jedną rzeczywistością, ale mającą różne wymiary; to jeden, to drugi może bardziej dochodzić do głosu⁴².

Przestrzega jednocześnie przed oddaleniem się od siebie tych dwóch wymiarów, co może prowadzić do karykatury miłości, miłości niepełnej i ograniczonej⁴³.
Z drugiej strony

[...] wiara biblijna nie buduje jakiegoś świata równoległego, czy jakiegoś świata sprzecznego z istniejącym pierwotnie ludzkim zjawiskiem miłości, lecz akceptuje całego człowieka, interweniuje w jego dążenie do miłości, aby je oczyścić, ukazując mu zarazem jej nowe wymiary⁴⁴.

Jeśli więc miłość małżeńska faktycznie chce być wzorem miłości, powinna wyrażać się w tych dwóch wymiarach – wertykalnym oraz horyzontalnym. Powinna być miłością erotyczną, ale również ofiarną, miłością płodną, jak i wspólnym dążeniem do świętości. Egzystencja człowieka nabiera w ten sposób właściwej pełni. Benedykt XVI ukazuje to na przykładzie zaczerpniętym z Księgi Rodzaju. Stworzony przez Boga Adam odczuwa samotność, co pokazuje

[...] że człowiek jest w jakiś sposób niekompletny, że ze swej natury dąży do znalezienia w drugim dopełnienia swej całości; że tylko w zjednoczeniu męzczyzny i kobiety człowiek może stać się «kompletny»⁴⁵.

Obraz ten i wnioski wyciągane przez papieża zwięźle podsumowują jego naukę o małżeństwie. *Eros* jest siłą, która mężczyznę i kobietę kieruje do małżeństwa, natomiast *agape* jest siłą, która sprawia, że ich małżeństwo staje się wyłączone, wierne i nierozrwalne⁴⁶.

1.2. MIŁOŚĆ JAKO FUNDAMENT MAŁŻEŃSTWA WEDŁUG FRANCISZKA

Franciszek zauważa, że początkiem każdego małżeństwa, każdej rodziny jest historia miłości⁴⁷. Ze swej natury bowiem miłość zawsze zakorzeniona jest w historii i ma swoją historię⁴⁸, będącą wypełnieniem opisu pierwszego małżeństwa – pomiędzy Adamem i Ewą, który znajdujemy w pierwszych rozdziałach Księgi

⁴² DCE 8.

⁴³ Por. *tamże*.

⁴⁴ *Tamże*.

⁴⁵ *Tamże* 11.

⁴⁶ Por. *tamże*.

⁴⁷ Por. AL 9.

⁴⁸ Por. K. RAHNER. *Amore. W: Sacramentum mundi. Enciclopedia teologica*. T. 1. Red. K. Rahner. Brescia 1974 s. 62.

Rodzaju⁴⁹. Papież pokazuje, że opisana tam miłość jest uniwersalną historią, która trafnie określa istotę małżeństwa również we współczesnej rzeczywistości Kościoła.

Adam, który jest również człowiekiem wszystkich czasów i wszystkich regionów naszej planety, wraz ze swoją żoną daje początek nowej rodzinie, jak to powtórzył Jezus, cytując Księgę Rodzaju: «złączy się ze swoją żoną, i będą oboje jednym ciałem» (Mt 19,5; por. Rdz 2,24). Czasownik «złączyć się» w oryginale hebrajskim oznacza ściśle współbrzmienie, przyłgnięcie fizyczne i wewnętrzne, aż po punkt, który jest używany do opisanego zjednoczenia z Bogiem: «do Ciebie Ignie moja dusza» śpiewa Psalmista (Ps 63,9). W ten sposób przywołuje się zjednoczenie małżeńskie nie tylko w jego wymiarze seksualnym i cielesnym, ale również w jego dobrowolnym obdarowaniu miłością. Owocem tego związku jest to, «że stają się jednym ciałem», czy to w uścisku fizycznym, czy też w jedności serc i życia, a być może w dziecku, które zrodzi się z dwojga, łącząc zarówno genetycznie, jak i duchowo dwa «ciała»⁵⁰.

Franciszek akcentuje doniosłość i istotność miłości w kontekście małżeństwa. Jest ona również przykazaniem danym przez Chrystusa apostołom. Jej szczególnym wyrazem staje się dar z siebie, ze swojego życia⁵¹, czyli – jak podkreślał wcześniej Benedykt XVI – wymiar *agape*.

Franciszek zauważa, że w przeszłości w nauczaniu Kościoła miłość była nieśluszenie deprecjonowana. Jej istotną rolę przesłaniał obowiązek zrodzenia i wychowania potomstwa. Według niego jako Kościół

[...] często przedstawialiśmy małżeństwo w taki sposób, że jego cel jednoczący, zachęta do wzrastania w miłości i ideał wzajemnej pomocy pozostawały w cieniu z powodu niemal wyłącznego nacisku na obowiązek prokreacji⁵².

Jako praktyczne ukazanie miłości małżeńskiej papież wskazuje na czułość⁵³. Należy tu zwrócić uwagę, że *implicite* ukazuje miłość jako centralną dla małżeństwa.

Na horyzoncie miłości, centralnej dla chrześcijańskiego doświadczenia małżeństwa i rodziny, wyróżnia się również inna cnota, często zapomniana w obecnych czasach relacji burzliwych i płytkich: czułość⁵⁴.

⁴⁹ Por. AL 9.

⁵⁰ *Tamże* 13.

⁵¹ Por. *tamże* 27.

⁵² *Tamże* 36.

⁵³ Por. W. SURMIAK. *Teologia czułości papieża Franciszka i jej dwudziestowieczne filozoficzno-teologiczne antecedensy*. „Studia Nauk Teologicznych” 15:2020 s. 87-91; por. także: A. WOJTCZAK. *Czułość Kościoła w ujęciu papieża Franciszka*. W: *Teologia dogmatyczna*. T. 13: *Kościół papieża Franciszka*. Red. P. Kiejkowski. Poznań 2019 s. 27-47.

⁵⁴ AL 28.

Czułość może i powinna występować zarówno w relacji męża z żoną, jak i rodzica z dzieckiem⁵⁵. Choć biblijne obrazy najczęściej odwołują się do tej drugiej sytuacji, to skoro miłość jest centrum i podstawą życia małżeńskiego, to czułość, jako jej wyraz, jest istotna w równym stopniu. Na ten kontekst biblijny wskazuje papież:

Zwróćmy się do łagodnego i intensywnego Psalmu 131. Podobnie, jak to dostrzegamy także w innych tekstach (por. Wj 4,22; Iz 49,15; Ps 27,10), więź między wiernym a jego Panem wyraża się w rysach miłości rodzicielskiej lub matczynej. Pojawia się tutaj delikatna i czuła intymność między matką a dzieckiem, noworodek śpi w ramionach swojej matki, po czym karmiony jest piersią. Jest to – jak to wyraża hebrajskie słowo *gamul* – dziecko już rozbudzone, które trzyma się świadomie matki noszącej je na piersi. Jest to zatem intymność świadoma, a nie tylko biologiczna. Psalmista śpiewa: «wprowadziłem ład i spokój do mojej duszy. Jak niemowlę u swej matki» (Ps 131,2). Podobnie możemy przejść do innej sceny, gdzie prorok Ozeasz umieszcza w ustach Boga jako ojca następujące, poruszające słowa: «Miłowałem Izraela, gdy jeszcze był dzieckiem [...]. Uczyłem chodzić Efraima [...]. Pociągnąłem ich ludzkimi więzami, a były to więzy miłości. Byłem dla nich jak ten, co podnosi do swego policzka niemowlę – schyliłem się ku niemu i nakarmiłem go» (11,1.3-4)⁵⁶.

Intymność, o której mówi papież, ma być świadoma, a nie jedynie pobudzana popędami. Ma być kierowana przez rozum i wolę, które w przypadku seksualności potrzebują ascezy, aby funkcjonować poprawnie. Dostrzec tu można powiązanie z tym, na co wskazywał Benedykt XVI, pisząc o miłości erotycznej. Człowiek pociągnięty więzami miłości zobligowany jest nie ulegać namiętnościom, ale przekształcać uczucie miłości w postawę miłości⁵⁷. Miłość w małżeństwie podlega więc rozwojowi i nieustannej ewolucji. Dlatego nauka Kościoła o tym sakramencie powinna pobudzać małżonków do tego, aby zmiana ta dokonywała się w dobrą stronę.

Nasza nauka o małżeństwie i rodzinie musi nieustannie inspirować się i zmieniać w świetle tego orędzia miłości i czułości, aby nie stała się jedynie obroną jakiejś zimnej i niezyciowej doktryny. Nie można bowiem w pełni zrozumieć tajemnicy rodziny chrześcijańskiej inaczej, jak tylko w świetle nieskończonej miłości Ojca, która objawiła się w Chrystusie, który oddał się za nas aż do końca i żyje pośród nas⁵⁸.

⁵⁵ Por. A. WOJTCZAK. *Czułe oblicze Kościoła. Postulat papieża Franciszka*, „Teologia w Polsce” 16:2022 nr 2 s. 114.

⁵⁶ AL 28.

⁵⁷ Por. P. PAWLUKIEWICZ. *O miłości na całe życie*. W: *Refleksje nad encykliką Benedykta XVI Deus caritas est*. Red. M. Przybył. Poznań 2006 s. 60.

⁵⁸ AL 59.

Franciszek zaznacza w końcu, że w miłości małżeńskiej obecny jest Chrystus i to On jest faktycznym źródłem i gwarantem miłości. Papież stawia jednocześnie Jezusa jako wzór i wyznaje, że

[...] dlatego chciałby ukazać Chrystusa obecnego w tak wielu historiach miłości⁵⁹.

Podsumowaniem jego stanowiska mogą być słowa:

Jest to miłość, która jednoczy małżonków, uświęcona, ubogacona i oświecona łaską sakramentu małżeństwa. Jest to «zjednoczenie woli», duchowe i ofiarne, które jednak zawiera w sobie czułość przyjaźni i namiętność erotyczną, chociaż jest w stanie przetrwać nawet wtedy, gdy uczucia i namiętność ulegają osłabieniu⁶⁰.

Ujęcia miłości małżeńskiej Benedykta XVI i Franciszka przedstawiają się następująco: papież Ratzinger ukazując centralne miejsce miłości w małżeństwie, wskazuje na dwoistość jej natury. Jej zmysłowość i ofiarność nie negują się wzajemnie, ale wprost przeciwnie – dopełniają. Dlatego małżeństwo jako rzeczywistość cielesno-duchowa ma się opierać zarówno na *erosie*, jak i na *agape*. Papież Bergoglio jako istotny element miłości wymienia czułość, która powinna być obecna nie tylko na początku miłości, ale – kształtowana przez rozum – również w ciągu całego związku. Z drugiej strony miłość jest przykazaniem, a przykładem jej jest ofiarna miłość Chrystusa.

2. MAŁŻEŃSTWO JAKO OBRAZ BOGA

Gdy zestawimy doktrynę Kościoła o sakramencie małżeństwa z innymi działaniami teologii, zobaczymy jej dwie zalety. Z jednej strony pozwala ukazać prawdę o małżeństwie chrześcijańskim z perspektywy prawd objawionych, z drugiej – osobom, którym znana jest rzeczywistość małżeńska, w łatwy sposób poprzez analogię przedstawić niektóre ważne tematy teologiczne. Moc takiego obrazowania dostrzegł już św. Paweł, który porównał relację małżeńską między mężczyzną a kobietą do relacji, jaka wiąże Chrystusa i Jego Kościół (por. Ef 5,22-32). Tego typu obrazy pojawiają się również w ciągu kolejnych wieków w teologii oraz liturgii⁶¹.

Istotnym zadaniem teologii małżeństwa jest więc ukazanie, w jaki sposób miłość małżeńska kieruje człowieka na prawdę o Bogu. Dzięki temu można poznać zarówno prawdę o Bogu samym w sobie, jak i o tym, kim Bóg jest dla nas.

W tej części artykułu przedstawione zostaną obrazy i analogie stosowane przez papieży Benedykta XVI oraz Franciszka.

⁵⁹ Tamże.

⁶⁰ Tamże 120.

⁶¹ Por. K. LUBOWICKI. *Podstawy katolickiego myślenia o małżeństwie*. Wrocław 2022 s. 19-20.

2.1. MAŁŻEŃSTWO JAKO OBRAZ BOGA WEDŁUG BENEDYKTA XVI

Zachowując chronologię pontyfikatów, nasza uwaga skupiona zostanie najpierw na papieżu z Niemiec. Nawiązuje on do klasycznego obrazu Pawłowego, który wpisuje małżeństwo w misterium jedności Jezusa Chrystusa z założoną przez niego wspólnotą. Podkreśla on jednak, wprowadzając nowość do tej wczesnochrześcijańskiej myśli, związek tej tajemnicy z Eucharystią:

[...] węzeł małżeński jest wewnątrznie powiązany z jednością eucharystyczną Chrystusa – Oblubieńca z Kościołem – Oblubienicą⁶².

Papież ukazuje w ten sposób niejako triadę: unię Chrystus – Kościół, unię mąż – żona oraz unię, w którą wchodzi człowiek z Chrystusem poprzez przyjęcie sakramentu ołtarza.

Dla Benedykta XVI kluczowym momentem tych trzech jedności jest misterium paschalne, ze szczególnym wskazaniem śmierci Chrystusa. Jest to wydarzenie, w którym miłość, stając się ciałem, wypełnia się.

W rzeczywistości w teologii Pawłowej miłość małżeńska jest znakiem sakramentalnym miłości Chrystusa do swego Kościoła, miłości, która ma swój punkt kulminacyjny w Krzyżu, który jest wyrazem Jego «zaślubin» z ludzkością, a zarazem źródłem i centrum Eucharystii⁶³.

Papież wskazuje zarazem, że to właśnie poprzez krzyż Chrystus staje się Oblubieńcem poślubiającym oblubienicę – *Ekklesię*, a przez nią także całą ludzkość. Również w tym wymiarze relacja małżeńska spełnia funkcję profetyczną, a sam moment zawarcia sakramentu jest niejako śmiercią wstępujących w związek sakramentalny. Jak podkreśla Benedykt XVI,

[...] wierna, nierozzerwalna i wyłączna więź, która łączy Chrystusa z Kościołem i która znajduje wyraz sakramentalny w Eucharystii, łączy się z pierwotną antropologiczną zasadą, według której mężczyzna winien być złączony w sposób definitywny z jedną tylko kobietą i, na odwrót, ona z jednym tylko mężczyzną (por. Rdz 2, 24; Mt 19, 5)⁶⁴.

Z tym wiąże się kolejny obraz. Tym razem nawiązuje on do czasów Starego Testamentu i przymierza, które Jahwe zawarł z ludem Izraela.

Małżeństwo oparte na miłości wyłącznej i definitywnej staje się obrazem relacji Boga do Jego ludu, i odwrotnie: sposób, w jaki miłuje Bóg, staje się miarą ludzkiej miłości⁶⁵.

⁶² SC 27.

⁶³ *Tamże*.

⁶⁴ *Tamże*.

⁶⁵ DCE 9.

Na początku historii zbawienia Bóg próbuje zbawić ludzkość jako całość – co pokazane jest w historii Noego (Rdz 6-8). Gdy ta metoda zawodzi, wybiera jeden naród, który szczególnie miłuje i z którym zawiera przymierze. Izrael staje się w ten sposób początkiem zbawienia zamierzonego dla wszystkich narodów. Miłość Boga skierowana do jednego narodu przez wydarzenie Jezusa Chrystusa rozszerzona zostaje na całą ludzkość⁶⁶. Tak samo miłość oblubieńcza w małżeństwie, która skierowana jest ku jednej tylko osobie, ostatecznie ma prowadzić do zbawienia. Miłość monogamiczna i wyłączna jest świadectwem miłości do wszystkich ludzi, staje się obrazem miłości Bożej, która w Starym Testamencie często jest przedstawiona poprzez metafory narzeczeństwa i małżeństwa⁶⁷.

Benedykt XVI łączy miłość małżeńską także z misterium Trójjedynego Boga. Cytując św. Augustyna, stwierdza: „Jeśli widzisz miłość, widzisz Trójcę”⁶⁸. Widząc miłość między małżonkami, można zatem zobaczyć odblask miłości, jaka łączy Boskie hipostazy.

2.2. MAŁŻEŃSTWO JAKO OBRAZ BOGA WEDŁUG FRANCISZKA

Franciszek mówiąc o małżeństwie, również posługuje się obrazami. Tym, który wysuwa się na pierwszy plan – co nie powinno dziwić – jest związek sakramentu małżeństwa z miłością chrysto-eklezjalną.

Bowiem ta silna miłość, wylana przez Ducha Świętego, jest odzwierciedleniem nierozzerwalnego przymierza między Chrystusem a rodzajem ludzkim, którego kulminacją jest oddanie siebie aż do końca na krzyżu: Duch, którego Pan użyczy, daje nowe serce i uzdalnia mężczyznę i kobietę do miłowania się tak, jak Chrystus nas umiłował. Miłość małżeńska osiąga tę pełnię, której jest wewnętrznie podporządkowana, ową «caritas» małżeńską⁶⁹.

Podobnie jak u Benedykta XVI, podkreślony zostaje tu krzyż Chrystusa. Miłość ofiarna, zarówno w przypadku Zbawiciela, jak i małżonków, ma swoją naturalną kontynuację w całkowitym ofiarowaniu siebie. Oddaniu siebie tak radykalnym, że rezygnującym zupełnie z własnego życia.

Franciszek nawiązuje również do myśli swojego poprzednika na Stolicy Piotrowej dotyczącej eucharystycznego zjednoczenia. Eucharystia zastaje ukazana jako źródło monogamiczności oraz trwałości. Zaznacza on, że

⁶⁶ Por. *tamże*.

⁶⁷ Por. *tamże*.

⁶⁸ *Tamże* 19; por. SC 8.

⁶⁹ AL 120.

[...] osoba, która przyjmuje Ciało i Krew Chrystusa, nie może jednocześnie obrażać tego samego Ciała dokonując gorszących podziałów i dyskryminacji między jego członkami⁷⁰.

Zjednoczenie w komunii eucharystycznej jest dla papieża podobne do zjednoczenia małżonków w jedno ciało. Dlatego

[...] małżeństwo chrześcijańskie jest znakiem, który nie tylko wskazuje, jak bardzo Chrystus umiłował Kościół w przymierzu przypieczętowanym na krzyżu, ale uobecnia tę miłość w komunii małżonków⁷¹.

Wiąże się z tym również ukazanie małżeństwa w świetle stworzenia.

Para, która kocha i rodzi życie, jest prawdziwą żywą «figurą» [...], zdolną ukazać Boga Stwórcę i Zbawiciela. Dlatego płodna miłość staje się symbolem intrymnej rzeczywistości Boga⁷².

Nawiązuje do teologii papieża Pawła VI, który małżonków przedstawia jako współpracowników Boga Stworzyciela. Płodna miłość Boga wyrażająca się w stworzeniu (kreacji) jest ukazywana przez płodną miłość małżonków wyrażającą się przez prokreację.

W ujęciu Franciszka małżeństwo postrzegane jest również jako ikona Trójcy Świętej. Jak zauważa:

W tym świetle owocne relacje małżonków stają się obrazem, służącym do odkrycia i opisanja tajemnicy Boga kontemplowanej przez chrześcijan poznających w Trójcy Świętej Boga Ojca, Syna i Ducha miłości. Trójjedyny Bóg jest komunią miłości, a rodzina jest jej żyjącym odzwierciedleniem⁷³.

Z innej strony Franciszek pokazuje, że jednym ze skutków sakramentu małżeństwa jest łaska upodabniająca małżonków do Boga, który jest jednością Trzech Osób. W ten sposób mąż i żona stają się niejako ikoną Bożej miłości.

Małżeństwo to cenny znak, bo «kiedy mężczyzna i kobieta zawierają sakrament małżeństwa, Bóg niejako 'odzwierciedla się' w nich, nadaje im własne rysy i niezatarty charakter swojej miłości. Małżeństwo jest ikoną miłości Boga do nas. Również Bóg jest bowiem komunią: trzy Osoby – Ojciec, Syn i Duch Święty – żyją od zawsze i na zawsze w doskonałej jedności. I to jest właśnie tajemnica małżeństwa: Bóg tworzy z dwojga małżonków jedną egzystencję». Pociąga to za sobą bardzo konkretne i codzienne konsekwencje, ponieważ małżonkowie «na mocy sakramentu otrzymują autentyczną misję, aby mogli uwidaczniać,

⁷⁰ *Tamże* 186.

⁷¹ *Tamże* 73.

⁷² *Tamże* 11.

⁷³ *Tamże*.

począwszy od rzeczy prostych, zwyczajnych, miłość, jaką Chrystus kocha swój Kościół, dając wciąż życie za niego»⁷⁴.

Obrazem, na który w teologii małżeństwa mało zwraca się uwagę, jest obraz unii hipostatycznej, łączącej dwie natury Syna Bożego w jednej Osobie. Papież Franciszek podejmuje ten temat, zwracając uwagę, że małżeństwo

[...] poprzez złączenie ich [małżonków] w jedno ciało reprezentuje ono zaślubiny Syna Bożego z naturą ludzką⁷⁵.

Te teologiczne rozważania trzeba jednak skonfrontować z rzeczywistością duszpasterską. Franciszek wysuwa ważną sugestię, zauważając, że brzemień odpowiedzialności, jakie spoczywa na małżonkach, może okazać się ciężkie do uniesienia. Pisze on:

Jednak nie należy mylić różnych poziomów: nie należy zrzucać na dwie osoby mające swoje ograniczenia ogromnego ciężaru konieczności odtworzenia doskonałego związku między Chrystusem a Kościołem, ponieważ małżeństwo oznacza proces dynamiczny, przebiegający powoli przez stopniowe włączanie darów Bożych⁷⁶.

Papież podkreśla więc, że miłość małżeńska jest drogą rozwoju. Ideały postawione przez teologiczne obrazy małżeństwa są raczej punktem dojścia, a nie wyjścia⁷⁷.

Widzimy zatem, że obaj następcy św. Piotra wpisują się w starożytną tradycję porównywania związku małżeńskiego do wybranych tajemnic wiary chrześcijańskiej. Do opisywania rzeczywistości małżeństwa używają obrazów miłości Chrystusa i Kościoła, wewnętrznej jedności Trójcy Świętej, dzieła stworzenia, przymierza Boga z narodem wybranym, unii natur w Chrystusie oraz zjednoczenia eucharystycznego. Wizje prezentowane przez obu papieży są w tym względzie spójne.

PODSUMOWANIE

Celem artykułu było zestawienie wybranych zagadnień teologii małżeństwa w ujęciu Benedykta XVI oraz Franciszka. W dwóch prezentowanych zagadnieniach ich teologiczne spojrzenie jest w gruncie rzeczy spójne. Jak zauważono w tekście, różni ich rozłożenie akcentów, ich nauczanie ma jednak elementy wspólne.

⁷⁴ *Tamże* 121.

⁷⁵ *Tamże* 73.

⁷⁶ *Tamże* 122.

⁷⁷ Por. J. HADRYŚ. *Miłość w małżeństwie w świetle czwartego rozdziału Amoris laetitia papieża Franciszka*. W: *Teologia dogmatyczna*. T. 12: *Amoris laetitia*. Red. P. Kiejkowski. Poznań 2017 s. 117.

Zarówno jeden, jak i drugi wskazują na centralne miejsce miłości w sakramencie małżeństwa. Benedykt XVI opisuje ją jako zjednoczenie dwóch wymiarów: erotycznego (*eros*) oraz duchowego (*agape*). Franciszek ukazuje miłość jako czułość, a także jako przykazanie, które wymaga ofiarności. Oba ujęcia podkreślają więc horyzontalny i wertykalny wymiar miłości jako rzeczywistości cielesno-duchowej.

Obaj biskupi Rzymu ukazują małżeństwo w różnych obrazach. Tym, który odgrywa znaczącą rolę tak u jednego, jak i drugiego, jest obraz miłości Chrystusa i Kościoła, wyprowadzony z teologii św. Pawła. Papieże ci wnoszą swój wkład do tej ikony, ukazując Eucharystię jako źródło jedności. Spójność w tym względzie cechuje również porównanie małżeństwa do Trójcy Świętej, choć obszerniej temat ten podejmuje Franciszek. Pozostałe stosowane obrazy pozostają ze sobą w harmonii i uzupełniają się.

Wniosek, który można wyciągnąć na koniec, jest taki, że na nauczanie obu papieży o małżeństwie można patrzeć jak na naturalną kontynuację. Choć zwracają oni uwagę na inne kwestie, to pozostają jednym głosem wyrażającym odwieczną doktrynę Kościoła.

Przedstawionych tu analiz – choć zapełniają pewną lukę – z pewnością nie można uznać za wyczerpującą tematykę. Porównanie teologicznego ujęcia sakramentu małżeństwa przez Benedykta XVI i Franciszka wymaga głębszych badań, które powinny wykraczać poza kilka zaproponowanych tu tematów. Również literatura źródłowa wymaga poszerzenia o inne wypowiedzi obu biskupów Rzymu, jak również o inne teksty teologiczne, szczególnie jeśli chodzi o dorobek Ratzingera sprzed wyboru na Stolicę Piotrową⁷⁸. Z wyciąganiem ostatecznych wniosków co do spójności nauczania o małżeństwie należy poczekać do zakończenia pontyfikatu Franciszka, który w dalszym ciągu obfituje w wypowiedzi o tym sakramencie⁷⁹. Zauważyć trzeba jednak, że zakończenie pontyfikatu przez przejście na emeryturę nie musi oznaczać zakończenia tworzenia teologii małżeństwa⁸⁰, choć w takim przypadku mamy do czynienia już z inną rangą tego nauczania. Tematyka ta może stanowić więc w przeszłości ważny obszar badawczy.

⁷⁸ Por. przykładowo: J. RATZINGER. *Opera omnia*. T. 4: *Wprowadzenie do chrześcijaństwa*. Wyznanie – chrzest – naśladowanie. Red. K. Gózdź, M. Górecka. Tłum. R. Biel, M. Górecka. Lublin 2017 s. 507-594.

⁷⁹ Por. przykładowo: FRANCISZEK. *List Ojca Świętego Franciszka do małżonków z okazji roku Rodzina Amoris laetitia* (26.12.2021). <<https://www.vatican.va/content/francesco/pl/letters/2021/documents/20211226-lettera-sposi-anno-famiglia-amorislaetitia.html>> [dostęp: 21.06.2023].

⁸⁰ Por. J. RATZINGER. *Kwestia nierozzerwalności małżeństwa. Uwagi do orzeczenia dogmatycznego-histerycznego i jego współczesnego znaczenia*. W: J. RATZINGER. *Opera omnia*. T. 4 s. 539-559, gdzie w 2014 r., już po ustąpieniu z urzędu, Benedykt XVI koryguje oryginalny artykuł z 1972 r.

BIBLIOGRAFIA

- BENEDICTUS XVI: *Adhortatio apostolica postsynodalis de Eucharistia vitae missionisque Ecclesiae fonte et culmine Sacramentum caritatis* (22.02.2007). AAS 99:2007 s. 105-180 (wyd. polskie: BENEDYKT XVI: *Sacramentum caritatis*. Wrocław 2007).
- BENEDICTUS XVI: *Litterae encyclicae de christiano amore Deus caritas est* (25.12.2005). AAS 98:2006 s. 217-252 (wyd. polskie: BENEDYKT XVI: *Encyklika Deus caritas est*. Wrocław 2016).
- Codex Iuris Canonici auctoritate Joannis Pauli PP. II promulgatus* (25.01.1983). AAS 75:1983 p. II s. 1-317 (wyd. polskie: *Kodeks prawa kanonicznego. Przekład polski zatwierdzony przez Konferencję Episkopatu Polski*. Poznań 1984).
- DRĄCZKOWSKI F.: *Definicja miłości chrześcijańskiej Klemensa Aleksandryjskiego w świetle encykliki Benedykta XVI Deus caritas est*. „Vox Patrum” 26:2006 t. 49 s. 145-165.
- FRANCISCUS: *Adhortatio post-synodalis de amore in familia Amoris laetitia* (19.03.2016). AAS 108:2016 s. 311-446 (wyd. polskie: FRANCISZEK: *Posynodalna adhortacja apostolska Amoris laetitia*. Wrocław 2016).
- FRANCISZEK: *List Ojca Świętego Franciszka do małżonków z okazji roku Rodzina Amoris laetitia* (26.12.2021). <<https://www.vatican.va/content/francesco/pl/letters/2021/documents/20211226-lettera-sposi-anno-famiglia-amorislaititia.html>> [dostęp: 21.06.2023].
- HADRYŚ J.: *Miłość w małżeństwie w świetle czwartego rozdziału Amoris laetitia papieża Franciszka*. W: *Teologia dogmatyczna*. T. 12: *Amoris laetitia*. Red. P. Kiejkowski. Poznań 2017 s. 109-129.
- KIEJKOWSKI P.: *Motyw antropologiczny w encyklice Benedykta XVI Deus caritas est*. „Poznańskie Studia Teologiczne” 22:2008 s. 151-162.
- LUBOWICKI K.: *Podstawy katolickiego myślenia o małżeństwie*. Wrocław 2022.
- OZOROWSKI M.: *Papieża Benedykta XVI nauka o miłości małżeńskiej*. „Rocznik Teologii Katolickiej” 12:2013 t. 1 s. 19-42.
- PAWLUKIEWICZ P.: *O miłości na całe życie*. W: *Refleksje nad encykliką Benedykta XVI Deus caritas est*. Red. M. Przybył. Poznań 2006 s. 57-62.
- RAHNER K.: *Amore*. W: *Sacramentum mundi. Enciclopedia teologica*. T. 1. Red. K. Rahner. Brescia 1974 s. 62-73.
- RATZINGER J.: *Opera omnia*. T. 4: *Wprowadzenie do chrześcijaństwa. Wyznanie – chrzest – naśladowanie*. Red. K. Gózdź, M. Górecka. Tłum. R. Biel, M. Górecka. Lublin 2017.
- SŁUPEK R.: *Teologia aktu wiary w nauczaniu Benedykta XVI w Roku Wiary*. „Wrocławski Przegląd” 21:2013 nr 2 s. 115-126.
- SURMIAK W.: *Teologia czułości papieża Franciszka i jej dwudziestowieczne filozoficzno-teologiczne antecedensy*. „Studia Nauk Teologicznych” 15:2020 s. 79-98.
- WOJTCZAK A.: *Czułe oblicze Kościoła. Postulat papieża Franciszka*. „Teologia w Polsce” 16:2022 nr 2 s. 111-135.
- WOJTCZAK A.: *Czułość Kościoła w ujęciu papieża Franciszka*. W: *Teologia dogmatyczna*. T. 13: *Kościół papieża Franciszka*. Red. P. Kiejkowski. Poznań 2019 s. 27-47.

Streszczenie: Celem artykułu jest odpowiedź na pytanie, czy papieże Benedykt XVI i Franciszek w swoim publicznym nauczaniu prezentują teologicznie spójną wizję małżeństwa? Studium prowadzone jest z punktu widzenia teologii dogmatycznej i bazuje w głównej mierze na encyklice *Deus caritas est* oraz na posynodalnej adhortacji apostolskiej *Amoris laetitia*. Podejmowane są kwestie małżeństwa jako obrazu Boga oraz miłości jako fundamentu małżeństwa. W podsumowaniu porównane zostają oba teologiczne ujęcia małżeństwa.

Słowa kluczowe: Benedykt XVI, Joseph Ratzinger, Franciszek, teologia małżeństwa, sakrament małżeństwa, miłość, *Deus caritas est*, *Amoris laetitia*.